

04. 'Pećinska znanost': o rekonstrukciji strukturalističke paradigme

Najnovija knjiga Jean-Claudea Milnera *Strukturalno oplovljenje. Figure i paradigme*⁰¹ zbirka je pojedinačnih studija o glavnim nositeljima strukturalizma, od kojih su neke objavljene zasebno ranije.⁰² Metaforički naslov knjige, „strukturalno oplovljenje”, nije toliko zagonetna stilska figura za privlačenje pažnje čitateljstva koliko simptom cje-line. Način izražavanja tipičan je za lakanovsku školu: metaforičan, eliptičan i aluzivan, ali nije zato manje obavezujući i sadržajno zahtjevan od ma kojega drugog stilski neutralnog filozofskog teksta. Naprotiv, gotovo sve središnje kategorije strukturalizma uvode se i obrađuju opisno, a koriste tako da izazivaju konotacije. Knjiga je nekomotna, ne izlaže i ne saopćava toliko koliko pokreće interes i zahtijeva dodatne resurse razumijevanja.

Prvi i opsežniji dio knjige analitičkog je karaktera; obuhvaća studije, često udvostručene, o Saussureu, Benvenisteu, Dumézilu, Barthesu, Jakobsonu i Lacanu. Drugi i kraći dio sastoji se od studije sintetičkog tipa i tek ona otkriva jedinstveni zajednički projekt ove zbirke: dati ne samo točniju nego i utemeljeniju ideju onoga što se najčešće neprecizno naziva strukturalizmom, dakle preispitati temeljne figure teorijskog, istraživačkog i spisateljskog projekta pod nazivom 'strukturalizam' i pružiti sintetički, metaepistemološki prikaz zajedničke paradigme u koju se upisuju djela pojedinačnih autora, u rasponu od Saussurea do Lacana.

01 Jean-Claude Milner (2002), *Le périple structural. Figures et paradigmes*, Paris: Seuil.

02 Jean-Claude Milner filozofski je autor malo poznat kod nas čak i užoj filozofskoj publici; po užem obrazovanju je lingvist, pripada grupaciji francuskih filozofskih teoretičara strukturalističke i psihoanalitičke provenijencije, profesor na sveučilištu Paris-VII i svojedobno predsjednik instituta Collège international de philosophie. Među njegove glavne radove pripadaju *De la syntaxe à l'interprétation* (1978), *Introduction à une science du langage* (1989), no njegov opus obuhvaća i filozofski relevantne metalingvističke studije poput *Arguments linguistiques* (1973) i napose utjecajni rad iz psihoanalitičke epistemologije, *L'Oeuvre claire: Lacan, la science et la philosophie* (1995).

Milner polazi od pretpostavke da u strukturalizmu postoji prepoznatljiva i nezamjenjiva paradigma. To je prije svega znanstveno-istraživački projekt čija originalnost, po njegovu mišljenju, nije uvijek bila dostatno shvaćena i čija se važnost, nakon ere poststrukturalizma, sad počinje procjenjivati retrospektivno. Štoviše, pre vlast interesa za poststrukturalizam, bio on pozitivan ili negativan, donio je sobom štetan zaborav strukturalizma. Jedna od posljedica takvoga razvoja, koju Milner u ovoj svojoj knjizi dotiče, ali ipak ne razlaže dublje, jest i okolnost da povijest teorije znanosti u 20. stoljeću obilježava jedan malo osviješten i još manje problematiziran kuriozum – nedostatak komunikacije, čak posvemašnje izostajanje međusobnog poznavanja (ili zapravo, priznavanja) između francuske historijske epistemologije znanosti prve polovice 20. stoljeća te američke filozofije i historije znanosti iz usporednog razdoblja. Tek je recepcija poststrukturalizma u američkim studijima književnosti 70-ih godina otvorila uvid u taj zaborav i međusobno ignoriranje teorijskih kultura.⁰⁵

No, mimo toga, karakteristično je za Milnerovu poziciju da ne razlikuje strukturalizam i poststrukturalizam izričito i primarno pod tim terminima te, osobito, da razlika između te dvije formacije za njega nije na taj način izvanjska da bi poststrukturalizam bio samo neželjena naknadna posljedica i korupcija izvornog projekta kojemu bi se trebalo vratiti. Status poststrukturalizma za Milnera je drugačiji. Kao i strukturalizam, on je u užem smislu dio širega misaonog kretanja, a razliku među njima Milner opisuje klasičnim epistemološkim kategorijama: s jedne strane, kategorijom znanosti, u smislu teorijske kulture znanstvenog istraživanja, i s druge strane, kategorijom mnijenja ili dokse, u smislu skupa socijalno-teorijskih i znanstveno-filozofskih uvjerenja. Termin doksa u ovom kontekstu stoji za filozofiju, i to onu koju smo navikli zvati izrazima 'poststrukturalizam' ili, još češće, 'postmodernizam'.

03 Opširnije o tome str. 243, bilj. 12 uz zadnje poglavlje. U prilog Milnerovoj tezi o međusobnom ignoriranju različitih teorijskih tradicija u novijim diskusijama filozofije znanosti govori dovoljno karakteristično i izostanak tematizacije mogućih konvergencija i razlikovanja između *sciences* i *SCIENTIA* kod Quinea i Foucaultovog razlikovanja između *sciences* i *EPISTEME* kod S. Haack (1993), *Evidence and Inquiry. Towards Reconstruction in Epistemology*.

Što je zapravo strukturalizam?

Središnja ideja i pokretačka nakana strukturalizma za Milnera glasi: integrirati u područje galileovske znanosti, koja je izvorno bila vezana samo za područje prirode, one predmete svijeta koji se smatraju proizvodima kulture a da pritom nisu „naturalizirani”. Strukturalizam polazi od tradicionalne podjele sfera svijeta na prirodu i kulturu ili, govoreći tradicionalnim žargonom, na predmete dane *physei* i *thesei*. To je središnje mjesto koje ujedno objašnjava i općenito priznat ishodišni i fundirajući status lingvistike za strukturalizam. Naime, u svojoj strukturalističkoj verziji, znanost o jeziku bila je početkom 20. stoljeća prva disciplina koja je sama predstavljala novu paradigmu; njezina posebnost i paradigmatički karakter proizlaze upravo iz njezina predmeta, tj. jezika, koji je oduvijek odlikovao čovjeka u krilu prirode. Epohalni značaj stupanja lingvistike na mjesto prve znanosti početkom 20. stoljeća sastoji se, prema Milneru, u tome što je preko nje iznova stavljena na raspravu ne samo antička opozicija *physis-thesis*, nego i sve njezine moderne inačice: priroda-konvencija, priroda-povijest, priroda-kultura itd. Strukturalizam je, dakle, nastupio kao visoko inovativna teorija; novost u pristupu zahvatila je najprije sam pojam galileovske znanosti, potom teoriju empirijske znanosti, da bi na kraju, iako s nešto kašnjenja, zahvatila i ontologiju.

Prema Milnerovom prikazu, pod imenom strukturalizma obično se objedinjuju dvije pojave koje on smatra bitno različitim. Idejno-povijesno gledano, to je s jedne strane istraživački program koji su krajem 20-ih godina do kraja 60-ih godina 20. stoljeća razvili predstavnici znanosti u striktnom smislu riječi; obilježava ga određeni broj hipoteza i tvrdnji, a dovršava se 1968. godine. S druge strane, Milner razlikuje tzv. „kretanje dokse”, skup društvenoteorijskih i metaepistemoloških uvjerenja koji pored glavnih nosilaca istraživačkog projekta okuplja i druga, katkad blještava imena, poput Michela Foucaulta, koja mu, prema Milneru, ipak ne pripadaju.

O ovom drugom aspektu, koji obično nazivamo ‘poststrukturalizmom’, Milner govori malo iako ga smatra značajnim i možda posljednjim francuskim intelektualnim pokretom koji je istovremeno i u svjetskim razmjerima utjecao na najrazličitija područja intelektualne kulture poput humanističkih znanosti, umjetnosti, književnosti i filozofije. No, interes Milnerove knjige nije ni široko zahvaćanje opisa strukturalističkog pokreta niti detaljniji prikaz povijesti utjecaja poput hermeneutičke povijesti djelovanja (*Wirkungsgeschichte*); za tu svrhu on izričito upućuje na druga novija djela

drugih autora.⁰⁴ Zauzvrat, autorov interes je ponovno ispostavljanje specifičnog istraživačkog projekta strukturalizma i, napose, poseban odnos što ga je strukturalizam razvio prema znanostima.

Poslije pionirskog pothvata posvjedočenog u zbirci radova pod naslovom *Što je strukturalizam* iz 1968,⁰⁵ to za Milnera središnje pitanje odnosa strukturalizma i znanosti zapravo više nije bilo postavljeno ili su, s vremenom, linije interesa bile pomaknute, osobito u smjeru teorije književnosti i kulturnih studija. U prilog Milnerovoj tezi govori rana kritika strukturalizma kod Fredrica Jamesona.⁰⁶ Iz današnje perspektive, o post-strukturalističkoj perspektivi pomaknutih linija interesa za strukturalizam možda najbolje svjedoči rani američki zbornik građe s konferencije pod naslovom „Jezici kritike i znanosti o čovjeku” iz 1966. godine.⁰⁷ No, prevladavajući utjecaj poststrukturalizma na recepciju strukturalizma vidljiv je već posve u dvije najpoznatije kritike napisane u kontinentalnoj, točnije, njemačkoj tradiciji, u knjizi predavanja Manfreda Franka *Što je neostrukturalizam?* i u *Filozofskom diskursu moderne* Jürgena Habermasa.⁰⁸

Za određenje radikalne osebjnosti strukturalizma Milner polazi od sljedećeg stava: istraživački program strukturalizma ne postoji prije svojih subjekata; oni ga nisu zatekli, već iznašli, i to putem odluke koja je uvijek bila pojedinačna, s više ili manje teorijske sreće i u različitim svjetsko-povijesnim okolnostima prve polovice 20. stoljeća, sve do točka od koje će, prema Milneru, prevagnuti „pokret dokse”, tj. postmodernizam, da bi se znanstveno-istraživački program strukturalizma završio točno 1968.

Što se tiče rasporeda građe u Milnerovoj knjizi, svi prikazani autori upisuju se u strukturalističku paradigmu, ali nisu prikaza-

04 Usp. Elisabeth Roudinesco (1986), *Histoire de la psychanalyse en France*; François Dosse (1992), *Histoire du structuralisme* (Usp. također web-stranicu „Le structuralisme et ses suites”, URL <http://www.structuralisme.fr/index.php>)

05 Autorski kolektiv O. Ducrot, M. Safouan, D. Sperber, Ts. Todorov i F. Wahl (1960), *Qu'est-ce que le structuralisme?*

06 F. Jameson (1972), *The Prison-House of Language. A critical Account of Structuralism and Russian Formalism.*

07 *The Languages of Criticism and the Sciences of Man*, objavljeno 1970., kasnije pod naslovom *The Structuralist Controversy*, E. Donato i R. Macksey, ur. (1971).

08 Usp. Frank (1984), *Was ist Neostrukturalismus?* Za poziciju autora usp. također izbor studija iz hermeneutike i neostrukturalizma u Frank (1994), *Kazivo i nekazivo*. J. Habermas (1985), *Der philosophische Diskurs der Moderne*; J. Habermas (1988), *Nachmetaphysisches Denken.*

ni svi pripadnici programa. Osobito je uočljiv nedostatak Claudea Lévi-Straussa. Milner ne obrađuje zasebno njegovu poziciju prema sâm ističe kako su njegova djela od središnje važnosti za definiciju i razvoj strukturalističke paradigme. Razlog tome izostavljanju Lévi-Straussa je, prema Milnerovim riječima, jedino vlastita inkompetencija u polju etnologije dok su svi drugi autori u knjizi filolozi ili lingvisti. Za razliku od Lévi-Straussa, Michel Foucault nije zastupljen iz posve drugih razloga, premda je i sâm javno odavao priznanje istraživačkom projektu strukturalizma i katkad ostavljao dojam da se poziva na njega. Usprkos tome, Milner ne upisuje Foucaulta u znanstveni program strukturalizma već u „konstelaciju dokse”, tj. u poststrukturalizam. Razlog tome je prema Milneru očigledan: cezura koju Foucaultovo djelo unosi naprama galileovskoj znanstvenoj paradigmi strukturalizma takva je da ono nalazi svoje koherentno mjesto u sustavu posve različitih hipoteza.

Dublju raspravu o izvanjskoj povijesti odnosa strukturalizma kao znanstvenog programa i filozofije poststrukturalizma kao dokse nudi kratko poglavlje pod naslovom „Konstelacija subjekata”, umetnuto između prvog, analitičkog, i drugog, sintetičkog dijela knjige. Uzaludno je, prema Milneru, pitati po čemu se prepoznaje strukturalizam, kao što to čini Deleuze.⁰⁹ Takvo pitanje postavlja jedino doksa, tj. oni koji sudjeluju u njoj. Za odnos strukturalističke znanosti i mnijenja odlučujući je, prema Milneru, odnos između nosilaca istraživačkog projekta i Sartrea, točnije, strukturalističko odbijanje poziva na revoluciju kao konačno rješenje epistemičke situacije istraživačkih subjekata.

Da bi objasnio taj konflikt Milner poseže za notornim Platonovim mitom, odnosno parabolom pećine: nositelji strukturalističkog projekta ostaju vjerni epistemičkoj i egzistencijalnoj situaciji pećine, iz jednoga jedinog fundamentalnog razloga – ne postoji oslobađajući i sverješavajući izlaz iz pećine prema Suncu. Ideja subjekta koji ne samo da se oslobađa nego spoznaje i zna istinu, lažna je konstelacija; umjesto toga, istraživački projekti moraju prihvatiti „pećinsku situaciju” kao svoj status. Tek tada se bolje razumije u kojem smislu je lingvistika postala prvom među „pećinskim znanostima”, ona iz koje su potekle sve ostale: jezik i govor čine upravo primarni materijal pećinskih okova u kojima obitavaju subjekti. Pećina kao jezična tamnica ili nemogućnost izlaženja izvan jezika čini ono realno

09 G. Deleuze (1973), „À quoi reconnaît-on le structuralisme?”

o kojemu je Platon, htio ili ne htio, ispriповijedaо svoju alegoriju. No, obrnuto gledano, upravo se pozicija sužanjstva pokazuje kao jedino raspoloživo sredstvo istinskog znanja: priznanjem da ne postoji izlazak iz pećine ka transcendentnom Suncu potvrđuje se da je pećina u cjelini osvjetljena, pod uvjetom da se u njoj ostane. Lingvistika je bila znanost koja je dokazala ono o čemu ni jedna druga znanost prije 20. stoljeća nije imala nikakvu ideju: srušila je naslijeđene barijere između prirode i običaja, dokazala da je galilevska znanost o jeziku moguća i da je, polazeći od nje, bilo moguće podvesti cjelokupno carstvo običaja (obreda, mitova, književnosti, naracije, načina odijevanja itd.) pod znanost.

No, da bi nova jezična znanost sama postala materijalno mogućom i metodološki legitimnom, morala je, prema Milneru, sama sebi nametnuti korištenje pećinskih struktura. Metafora pećine stoji iza strukturalne metodološke procedure. Lanci kojima su okovani subjekti, postaju metode otkrivanja; zatvorenost u strukturi postaje uvjet samooslobođanja misli. Strukturalna revolucija ne tiče se samo organizacije legitimnih znanja: ona je odbacila napose politički platonizam filozofije, tj. sartreovski platonizam revolucije kao konačnog oslobođenja subjekata za izravno gledanje u Sunce. No, nitko ga nije prepoznavao kao takva.

Odatle za Milnera potječe rašireno mnijenje o navodnoj kontra-revolucionarnosti strukturalizma i razlog zašto se ništa od ozbiljnosti istraživačkog programa, koju je strukturalizam posjedovao, nije više moglo čuti nakon 1968., utoliko manje što se ni lingvistika više nije pozivala na strukturalizam i utoliko manje što se militantna institucionalna ljevica, oličena u francuskoj Komunističkoj partiji, pozivala na njega još samo u svrhu čiste i jednostavne moći, kao na svoje teorijsko opravdanje. Došlo je do raspada konstelacije, opći projekt je ustupio mjesto posebnostima. Od zaokreta poslije '68, svako od velikih imena strukturalizma otvoreno se izdvajalo od ostalih. Upravo to je sada postalo Milnerovo okretište od prikaza historijske situacije strukturalizma ka rekonstrukciji istraživačke paradigme strukturalizma. Ako je prvi dio knjige prikaz „zvijezda”, velikih imena koja su oduvijek bila tu, drugi dio knjige zauzima teorijska analiza skupa pretpostavki koje strukturalizam čine istraživačkom paradigmom.

Galileovska znanost i matematizacija

Posebno težište toga teorijsko-sintetičkog prikaza strukturalizma čini Milnerova analiza modela galileovske znanosti u značenju novovjekovne znanstvene paradigme i njezine razlike prema antičkom shvaćanju znanosti. Premda pisane više eliptičnim nego običnim jezikom znanstvene proze, ove malobrojne stranice možemo smatrati antologijskima u novijoj literaturi filozofije znanosti. U kratkim potezima Milner ujedno objašnjava i razloge za reaktualizaciju antičke, dakle predgalileovske znanstvene paradigme u znanstveno-filozofskim refleksijama početkom 20. stoljeća: dok je antička filozofija znanosti počivala na dihotomiji *physis-theseis*, u kojoj je termin za prirodu, *physis*, označavao kaotičan, nesređen, teorijski neiscrpiv i neznanstven svijet stvari, dotle je u novovjekovnoj znanosti priroda, sada pod latinskim terminom *natura*, postala korelatom znanosti koja, sa svoje strane, nije ništa drugo do teorija tehnike. Galileovska ili novovjekovna znanost empirijska je i matematizirana, to znači, ona je instrumentarij za ispitivanje realnog, aritmetička ili geometrijska metoda njegova prikazivanja. Da bi ono empirijsko bilo matematizirano, mora biti shvatljivo pomoću instrumenata koji su po samoj svojoj koncepciji i realizaciji i sami homogeni sa znanošću kojoj služe. Empirijska i matematizirana, moderna znanost je također instrumentalna i iskoristiva. To pretpostavlja da ona od samoga svog rođenja održava sustavan, a ne samo slučajan odnos s tehnikom. Iako Milner ne razrađuje dalje taj odnos, vrijedi imati na umu da je on postao predmetom kritičke tematizacije tek s pitanjem o instrumentalističkom umu znanosti u drugim, izvanstrukturalističkim kontekstima, na lijevoj i na desnoj fronti filozofije egzistencijalizma, hermeneutike i kritičke teorije 20. stoljeća.

Status prirode kao objekta znanosti i status oka, tog prirodnog ljudskog sredstva spoznavanja kao izvornog i privilegiranog empirijskog instrumenta, u galileovskoj je znanosti iz temelja promijenjen. Priroda kao predmet nove znanosti samo je mreža zakonâ i odredbi, lišena svake supstancije koja bi se dala kontemplirati; sve kvalitete su sustavno uklonjene i nadomještene matematiziranim formulama, koje se smatraju referencijalno istovrijednima. Obrnuto gledano, sve što se daje matematizirati postaje mogućim predmetom znanosti a da pritom nije nužno postaviti ikakvu hipotezu o njegovoj supstanciji: znanost zahtijeva matematizaciju objekta, ali ne zahtijeva da sâm objekt ima matematičku bit, tj. da bude vje-

čan i savršen, kako je vjerovala antička znanost. Naprotiv, pomoću matematizacije znanost sada pokušava pojmiti upravo ono što je drugačije na predmetu od njega samog – empirijsko, kontingentno, ponovljivo i vremenito. Jednako tako, Galilejeve naočale nisu usavršavanje oka u njegovoj spoznajnoj nadmoći, kao u Platonovu *Timeju*. Naprotiv, one obezvređuju oko do statusa pukog dodatka optičkim instrumentima. Oko znanstvenika nije više pozvano da promatra prirodu, nego instrumente: samo instrumenti zahvaćaju prirodu, ali oni je ne promatraju, oni je ne vide, ne opažaju.

Ovdje se čini vrijednim napomenuti, iako samo usputno, da Milner ignorira ili ne tematizira upravo za strukturalizam relevantnu posebnost Platonove jezično-teorijske pozicije u dijalogu *Teetet* gdje je oko, taj privilegirani i paradigmatički organ spoznaje u dijalozima iz srednjeg perioda, poput *Države*, jednoznačno i dovoljno eksplicitno zamijenjeno jezikom kao traženim „zajedničkim organom” (τὸ κοινόν). Njegova se jezična narav manifestira na tri razine (*Teetet* 184b-186a): 1) Kao sinteza osjetilne građe s čistim noumenalnim zalihama duše (τὰ νοεῖα), tzv. najvišim „rodovima”, koje Platon naziva imenima koja se „prijedaju” osjetilnim podacima. (Riječ je, dakle, o jezičnim kategorijama ili najopćenitijim pojmovima koji se, poput same istine, ne mogu definirati nego omogućavaju definiranje i koji se javljaju u diferencijalnim, kontrarnim pojmovnim parovima: bitak-nebitak, istost-razlika, jednost-mnoštvenost itd.) 2) Kao mjesto istine percepcije u obliku jezične sveze (syllogismós). I konačno, ali ne i posljednje, 3) kao zaliha označitelja ili izrazâ (λέξεις) koji materijalno tvore mentalne jedinice i koje Platon naziva τύποι ili semeía.¹⁰

Ova poznata, ali nedovoljno vrednovana Platonova pozicija čini se, s jedne strane, dovoljnom za reviziju i reinterpretaciju pretpostavke o ireducibilnosti dihotomije *physei–thesei* u antičkoj koncepciji znanosti. Naime, jezik je kao organon za čovjeka i prirodan (u svim aspektima: fiziološkom, mentalnom, semiotičkom) i ujedno je tehničko pomagalo, instrument i artefakt, radno sredstvo za po-

10 Za temeljit filološki i jezično-filozofski prikaz Platonove autorevizije njegove ranije, na „okularnoj” paradigmi zasnovane teorije spoznaje iz tzv. srednjeg perioda u koji pripada i *Država*, u dijalogu *Teetet* iz kasnijeg srednjeg ili početka kasnog perioda, usp. malo recipiran doprinos u R. Rehn (1982), *Der Logos der Seele*, napose poglavlje „Sprechen und Denken (‘Theaitet’)”, str. 44-89. Studija je posvećena semiotičkim temeljima mišljenja u *Teetetu* i teoriji istinitog suda u *Sofistu* koji se kod Platona dovoljno izričito nastavlja na *Teeteta*.

vezivanje, s jedne strane, osjetâ i općih kategorija u pojmove te, s druge strane, pojmovâ-riječi u rečenice ili diskurs.

Milnerovo izostavljanje sistematske tematizacije nove pozicije jezika kod Platona još više začuđuje u historijskom smislu utoliko što je Platonova nova, jezična revalorizacija osjetilne spoznaje u Teetetu odigrala, bez ikakve sumnje, preko prevodilačkog rada Friedricha D. Schleiermachersa, motivirajući ulogu kako u nastanku teorije znakovnosti mišljenja, koja karakterizira historijsku filozofiju jezika romantičke škole s kraja 18. i početka 19. stoljeća, tako i strukturalne lingvistike u suvremenom razumijevanju koje se formira izravno na toj liniji kod de Saussurea na početku 20. stoljeća. Platonov znakovno-teorijski semiotički temelj u shvaćanju spoznaje dovoljno jasno karakterizira pozicije niza mislilaca romantičke filozofije jezika u rasponu od samog Schleiermachersa preko G. Herdera, G. Hamanna, braće Schlegel i W. von Humboldta do samog Hegela. Strukturalistički zaokret u striktnom smislu termina jasno je prepoznatljiv već u Nietzscheovu preuzimanju i preokretanju jezično-teorijskog argumenta protiv romantičara, kroz privilegiranje jezika kao opće strukture, odnosno shvaćanje jezika kao sustava funkcija nasuprot individualizmu i konkretnosti govora.¹¹

Nezavisno od toga konteksta, za strukturalizam, prema Milneru, što nije predmet prirodne znanosti nije ni priroda. Posljedica toga je gubitak cijele jedne stvarnosti. Običaj potječe od čovjeka i ujedno ga razlikuje od životinje i prirode u cjelini. Čovjek ne postoji bez običaja, ni pojedinačno ni skupno. Pretpostaviti da ne postoji galileovska znanost o običajima (dakle, o modusu bitka pod kategorijom *thesei*), znači smatrati da ne postoji galileovska znanost o čovjeku.

11 Za biografski kontinuitet romantičke semiologije i historijske filozofije jezika u rasponu od Schleiermachersa preko historijskog filologa P. Steintala do F. de Saussurea v. Frank (1984), predavanje 13. Usp. također novije doprinose istraživanju filozofije jezika njemačkog romantičkog kruga oko G. Herdera, G. Hamanna, Hegela, F. i A. Schlegela, F. Schleiermachersa i dr., unatrag do samog Kanta u Forster (2010), *After Herder: Philosophy of Language in the German Tradition*; Forster (2011), *German Philosophy of Language: From Schlegel to Hegel and Beyond*; Forster (2012), „Kant’s Philosophy of Language”. Za posebnu ulogu Fichteova eseja „O jezičnoj sposobnosti i porijeklu jezika” („Von der Sprachfähigkeit und dem Urprung der Sprache”) iz 1795., napose o njegovim semiotičkim aspektima, v. opsežnu studiju s prijevodom Fichteova eseja na engleski u: J. P. Surber (1996), *Language and German Idealism: Fichte’s Linguistic Philosophy* (osob. pogl. 3, 6). Za opsežniju raspravu upućujem na svoju studiju Mikulić (2017), „Osjetilna izvjesnost i jezik: Hegel, Feuerbach i jezični materijalizam”.

Sukladna tome je druga teza: ako postoje znanosti o čovjeku, one nisu galileovske; to znači da nisu znanosti u pravom smislu, što opet znači da su znanosti samo u nepravom, prenesenom smislu. Posljedica toga je naturalizacija ili naturalno opredmećenje čovjeka, prevođenje modusa svijeta *thesei* u modus *physei*.

Strukturalistička intervencija u znanstvenom polju

To je situacija znanstvenog duha zapadne tradicije kakva je, prema Milneru, zatečena početkom 20. stoljeća. U njoj su postojale dvije mogućnosti: ili će se sačuvati galileovsko određenje znanosti i izmijeniti granice modusa *physei* tako da mu se doda ono što je prethodno pripadalo modusu *thesei*; ili će se pak izmijeniti sama definicija znanosti i dopustiti da se njezino ime protegne na preneseno značenje izraza 'znanost', tj. odustati od galileovske definicije znanosti.

Strukturalizam je, prema Milneru, intervenirao u tu alternativu ponudivši rješenje koje dovodi u pitanje samu tu dilemu: svojim učenjem i svojom praksom pokazao je da čitave površine onoga što se oduvijek pripisivalo modusu *thesei* mogu postati objektom znanosti u galileovskom smislu riječi, a da pritom – i u tome leži osobita novost – svijet predmeta *thesei* ne bude naturaliziran. Štoviše, privilegirani objekti dokazivanja postali su oni koji su do tada činili razliku između čovjeka i prirode: jezik, srodstva, ženidbene veze, mitovi, priče, kuharstvo, odjeća, nakit itd., ali vrlo brzo i središnje ontološke i logičke kategorije: identitet, jedinstvo, bitak, nužnost, kontingencija itd. Način na koji je strukturalizam redefinirao identitet stvari doveo je iz temelja u pitanje epistemološku teoriju tradicionalne filozofije.

Milner potpuno zanemaruje porijeklo same ideje strukturalizma u semiotičkom materijalizmu romantičke filozofije znaka 19. stoljeća i njoj inherentnoj raspravi o sistematskoj prednosti jezika naspram govora, kakva se prepoznaje u prevlasti općeg u jeziku kod Hegela jednako kao i u Nietzscheovoj primjeni romantičke teorije znakovnosti kao univerzalnog momenta jezika na kritiku romantičkog individualizma i favoriziranje govora, te osobito u Nietzscheovoj kulturno-strukturalnoj paradigmi filozofije jezika pod kritičkim pojmom „gramatike” kojim raskrinkava „pučku metafiziku” ili „obiteljsku sličnost” indoevropskih jezika kao nesvjesni temelj „sveg indijskog, grčkog i germanskog filozofiranja”. Zauzvrat, osobitu važnost Milner pridaje činjenici da je strukturalistički program zapravo preuzeo i riješio problem koji je postojao već za

znanosti početkom 19. stoljeća. To je spoznaja da se ljudi, upravo utoliko što se radikalno razlikuju od prirode i zbog samih odnosa koje uspostavljaju među sobom (dakle, u prostoru ljudske slobode koji je otkrilo prosvjetiteljstvo), slijede ista anonimna i postojana ograničenja, koja su jednako nužna i neponištiva poput zakona prirode, a variraju po mjestu ili dobu poput običaja. To je potvrdila politička ekonomija, ali ništa manje i etnologija, sociologija ili lingvistika. Sjećamo se da je osobito komparativna filologija otkrila jednu inačicu toga fenomena i opisala ga u kategorijama zakona: to su fonetski zakoni indoevropskih jezika u mnoštvu kontingencijâ i posebnosti jezika svijeta. No, fenomen nužnosti, povezane s mjesnom i vremenskom varijabilnošću, obrađen je prema Milneru u znanostima 19. stoljeća samo područno i ostao je nezamijećen u svojoj univerzalnosti.

Prema tome, osnovicu strukturalističkog programa čini problemsko naslijeđe humanističkih znanosti 19. stoljeća od kojih je napravljen skup afirmacija što tvore osnovu za pet velikih polaznih teza strukturalizma: prvo, nužnost fenomenâ danih u modusu *thesei* jednaka je nužnosti prirodnih fenomena, iako podrazumijeva kontingenciju vezanu za mjesto i vrijeme; drugo, nužnost modusa *thesei* mora postati predmetom znanosti po sebi i za sebe i dobiva ime „strukture”; treće, sve manifestacije nužnosti posjeduju zajedničke moguće crte jedne zajedničke metode (od svih nužnosti u modusu *thesei*, najbolje analizirana i ona koja u najvećoj mjeri reprezentira otvorenost modalnog paradoksa jest nužnost jezika; znanost o jeziku igra posebnu ulogu); četvrto, nužnost modusa *thesei* može biti predmetom znanosti samo pod izričitim uvjetom da ne bude tretirana kao fragment *physis*a; peto, ne postavlja se nikakva hipoteza o porijeklu nužnosti modusa *thesei*, materijalnom ili ne, niti o njezinoj konstituciji, progresivnoj ili trenutnoj.

No, da bi se ispunio strukturalistički program stvaranja galileovske znanosti o objektima u modusu *thesei*, ta znanost ne mora biti samo empirijska nego i matematizirana. U toj je zadaći strukturalizam ujedno izvršio i implicitnu kritiku tradicionalnog koncepta egzaktnosti. Naime, matematizacija znanosti ne podrazumijeva ni aritmetiku, ni algebru, ni geometriju, ni teoriju skupova, ni metamatematiku, pa čak niti matematičku logiku ili bilo što od onoga što bi matematičari u striktnom smislu riječi priznali kao matematiku. Istina je da se poneki segment matematike pokazao prikladnim, kao primjerice teorija permutacijskih skupina kod

Lévi-Straussa,¹² ali takva primjena nije ni nužna ni dovoljna. Za temeljnu značajku, smatranu nužnom i dovoljnom za matematizaciju znanosti, Milner uzima „slijepo rukovanje slovima” ili čistu doslovnost: slova su postavljena bez supstancijalne definicije; postavljena su pravila koja određuju što je dopušteno činiti sa slovima a što ne. Na toj osnovi moguća su izvođenja s kojima se mogu korelirati empirijske predikacije. Upravo tu formulaciju središnje teze strukturalizma Milner nalazi i kod Jacquesa Lacana, deset godina nakon izlaska Lévi-Straussove *Strukturalne antropologije*: „sve to iskazuje se u jednom znanstvenom nizu, polazeći od onog trenutka u kojem postoji znanost o jeziku koja je isto tako utemeljena i isto tako pouzdana kao i fizika”.¹³

Nevolja s pojmom paradigme

Iz toga čvorišta Milner izvodi sve daljnje, nutarnje i izvanjske razvojne linije strukturalizma kao znanstvenog pokreta, ne zanemarujući pritom i biografske aspekte, kao što je osobito susret Lévi-Straussa i Jakobsona u New Yorku. Daljnje težište ovoga sistematskog prikaza čini uski odnos marksizma i strukturalizma kako se on prelama s jedne strane kroz Lévi-Straussovju kritiku Sartrea i, s druge strane, kroz filozofiju Louisa Althussera. Za razliku od uvriježenog mišljenja o bliskosti dviju filozofija, marksizma i strukturalizma, koju je propagirao i sâm Althusser, Milner smatra da se radi o istovjetnosti teorijskih programâ. U njegove posebne razloge za poistovjećivanje istraživačkih programâ strukturalizma i marksizma umjesto izvanjskog približavanja na ovom mjestu nećemo dalje ulaziti, jer otvaraju zasebnu i opsežniju problematiku koja bi nužno zahtijevala proširenje okvira prikaza.

Umjesto toga, kritički osvrt zavređuje također začuđujuća okolnost da Milner nigdje u svojoj knjizi, osim u naslovu, ne tematizira i ne obrazlaže pojam paradigme, čak ni gramatički oblik množine u naslovu knjige (*paradigmes*), iako je taj pojam središnja i noseća kategorija ove njegove metaepistemološke studije o strukturalizmu. Posljedica toga je stanovita evazivnost pojma, koja doduše u znanstveno-filozofskoj literaturi nije nikakva iznimka nego gotovo pravilo. Neodređenost se očituje, s jedne strane, u tome što se termin ‘paradigma’ javlja u nekoliko značenja: jednom kao primjer

12 Usp. C. Lévi-Strauss (1958), *Anthropologie structurale*, str. 248-251.

13 Jacques Lacan (2001), „Petit discours à l'ORTF”, u: *Autres Écrits*, str. 223.

ili ilustracija za nešto heterogeno, drugi put u značenju primjerka klase ili modela nečega što je moment homogenog odnosa. To se u ovoj Milnerovoj knjizi čini neanaliziranim ili netematiziranim platoničkim konotacijama pojma paradigma koje u tradiciji francuske historijske epistemologije odavno važe kao standard.¹⁴ Utoliko je čudnije što su ovdje prešućene, osobito s obzirom na prethodno već komentiranu Milnerovu primjedbu o nedostatku komunikacije između različitih teorijskih kultura.

Suvremeno značenje pojma paradigma stupa u igru tamo gdje Milner govori o znanosti o jeziku kao paradigmi strukturalizma, dakle o pojedinačnoj znanosti kao primjerku ili uzorku (upravo paradigmi) strukturalističkoga istraživačkog projekta. No, njegova analiza ne prelazi to značenje koje ujedno već jest moderno, ali je još uvijek platoničko i nužno ostaje platoničko. Ono u sebi odražava neanaliziranu i netematiziranu pretpostavku homogenosti kao temeljne crte strukturalizma s obzirom na, s jedne strane, model galileovske znanosti, i s druge strane, s obzirom na metodološku homogenost samog strukturalizma u hipotezi o nužnosti objekata znanosti u modusu *thesei*. Nadalje, eksplikacija modernog značenja pojma paradigme kao metaepistemološke kategorije izbjegnuta je prethodnim manevrom – eliminacijom Foucaulta iz univerzuma strukturalizma, a time i njegova koncepta *episteme*.¹⁵ Umjesto toga, čini se da Milner prešutno pretpostavlja Kuhnov pojam paradigme kao skupa teorijskih pretpostavki, istraživačkih i eksperimentalnih postupaka i rezultata.¹⁶ Taj pojam paradigme ograničen je na polje uže znanstvene kulture nasuprot polju ideologije i običnog mnijenja, ali je, paradoksalno, daleko manje određen od Foucaultove *episteme*. Još neočekivanije, on više odgovara Milnerovom konceptu dokse, koji on sâm primjenjuje na poststrukturalizam, nego pojmu paradigme koji je kod Milnera primijenjen na strukturalistički program.

Upravo to nerazlikovanje moglo bi biti pravi razlog i izvor Milnerova rigidnog, ali ipak nedovoljno obrazloženog odvajanja strukturalizma kao znanstveno-istraživačkog programa od njegovih poststrukturalističkih filozofskih posljedica, koje on naziva 'gibanjem

14 Usp. Victor Goldschmidt (1947), *Le paradigme dans la philosophie platonicienne*.

15 Osobito M. Foucault (1966), *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*.

16 Thomas S. Kuhn (1962), *The Structure of Scientific Revolutions*.

dokse'. Premda čak i intuitivno možemo prihvatiti razlikovanje između znanosti i mnijenja, nejasnoće i neodređenosti oko pojma paradigme ne doprinose održanju svrhe i smisla toga razlikovanja. Pojam episteme i dvostruko osigurani kriterij razlikovanja znanosti od neznanstvenih oblika mišljenja (specijalizacija i stupanj formalizacije) unutar polja episteme kod Foucaulta čine se primjerenijim instrumentarijem za zahvaćanje pojave strukturalizma nego što to može Kuhnov uvriježeni pojam historijske paradigme. On je i sâm toliko neodređen i jedva još operativan metaznanstveni pojam u filozofijama znanosti da je gotovo posve napušten u historijskoj epistemologiji i prije nego što je uspio ispuniti zadaću da objasni nastanak i funkcioniranje znanosti.

Ipak, kako god stajalo s Foucaultom u odnosu na strukturalizam, Milnerova knjiga pruža instruktivnu rekonstrukciju epistemološke revolucije strukturalizma u njegovu temeljnom segmentu što ga čini lingvistika, ta „pećinska znanost”. S njome se i Jamesonova „tamnica jezika” čini svjetlijom, barem onoliko koliko je i Platonova pećina – protivno Milnerovoj interpretaciji – više paradigma kinematografske spoznaje svijeta iz samog svijeta nego iz transcendencije Sunca. Štoviše, ako bolje pogledamo u taj komad Platonove filozofske literature, ona ni sama ne predstavlja tek pesimističku, mračnu sliku prirodne „condition humaine” koliko upravo poredbu (*eikôn*). To znači, jezično (i metajezično) eksplanatorno sredstvo, koncipirano prema jednom segmentu stvarnosti iz kategorije *thesei* – kazalištu sjenâ – koje mu služi kao paradigma.¹⁷ ¶

17 O tome opširnije u završnom dijelu eseja „Kazalište kao tranzicijska ustanova” (ovdje).